

режимами», в якій Україні відводилася роль об'єкта і жертви. Говорити так – значить грішити проти правди історії, не поважати ні свою державу, ні свій народ» [6, с. 16.].

До цього вислову навряд чи щось можна додати. Сказано точно, влучно, слугуючи чітким моральним критерієм в оціночних характеристиках української історії воєнної доби, її героїки і трагізму.

Джерела та література

1. Коваль М.В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939 – 1945 рр.). – К., 1999.
2. Быстрицкий Е. Протодемократия и культурполитические трансформации в Украине // Політична думка. – 1994. – № 4.
3. Див., наприклад: Анисимов В. Неоконченная война: восприятие Второй мировой в зеркале современной зарубежной прессы // Зеркало недели. – 2005. – №14. – 16–22 апр.; Данилюк В. Примирение ветеранов: миссия невыполнима? // Там же. – 2005. – №11. – 26 марта – 1 апр.; Махун С. Вторая мировая как кровавый геополитический театр абсурда // Там же. – 2004. – №34. – 28 авг. – 3 сент.; Грабовський С. Парад поразки // Інтернет-сайт «Українська правда». – 2005. – 16 бер. – <http://www2.pravda.com.ua/cgi-bin/print.cgi> та ін.
4. Айтматов Ч. Апостол духовной экумены: (О культуре миролюбия как антитезе культу силы и войны) // Независимая газета. – 1998. – 14 июля.
5. Историческое образование в России: состояние и проблемы // Новая и новейшая история. – 2000. – № 5.
6. Тронько П. Немеркнучий подвиг народу // Комуніст України. – 2005. – № 1.

Summary

Some newest tendencies of understanding of experience and lessons of military disastrous years of 1939-1945 in the native historiographical process, journalism and mass consciousness are comprehended from historiosophical positions.

І. М. Спідка

СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ (НА ПРИКЛАДІ РЕЙХСКОМІСАРІАТУ "УКРАЇНА")

На сьогоднішній день серед багатьох „білих плям” та „чорних дір” в історії Другої світової війни та її основної складової окупаційного режиму найменш дослідженим є питання, пов'язані із соціальним забезпеченням населення окупованих територій. Незважаючи на жорстокий режим, встановлений нацистами на окупованих українських землях, органи місцевого врядування намагалися будь-яким чином полегшити життя пересічного населення в умовах окупації.

Соціальна політика нацистів або проблема соціального забезпечення населення окупованих територій на сьогоднішній день вважається найменш дослідженим питанням. Це було пов'язано з певними заборонами, що існували в СРСР, а також з державним замовленням. Серед дослідників, що займалися даною проблематикою, слід виділити І. Г. Ветрова, який присвятив окремий підрозділ в монографії матеріально-побутовим умовам робітників і службовців в період окупації [1]. Також необхідно відзначити працю В. О. Шайкан [2], яка розглядає проблему колабораціонізму, звертає увагу на окупаційну політику в РУ та зоні військового управління і залучення до співпраці місцевого населення, діяльність допоміжних управ та комітетів самопомогі, стосунки між інтелігенцією та окупантами та ін. Проблемами вивчення окупованого Харкова займається А. Скоробогатов [3], який у своїх статтях висвітлює побутові проблеми окупованого міста, зокрема, торгівлю та громадське харчування, економіку, продовольчу політику та ін.

Метою даної статті є з'ясування рівня соціального забезпечення населення в рейхскомісаріаті „Україна”, а також визначити роль органів місцевого врядування у вирішенні даної проблеми.

Сутність німецької окупаційної політики в соціальній сфері можна зрозуміти із змісту заяви Г. Геринга, зробленої на нараді штабів воєнно-господарського і матеріального відомства від 16 вересня 1941 р. про продовольство для радянського населення: „Забезпечуватися продовольством в зайнятих областях мають тільки ті, хто працює для наших потреб” [4, с. 200].

Через деякий час нацистська верхівка зрозуміла, що така політика не є ефективною, адже ігнорування елементарних потреб українського населення призводило до зміни ставлення населення від нейтрального або загалом позитивного в деяких регіонах до негативного, і зростання опору місцевого населення так званим „визволителям” від більшовицького гніту. Фашистські керівники скоро зрозуміли, що для здійснення їх військових, політичних та економічних намірів однієї жорстокої сили буде недостатньо. У щоденнику Г. Геббельса від 25 квітня 1942 р. з'являється такий запис: „...ми

дуже болісно вдарили по українцям, грубо поводяться з ними. Ляпас не завжди є переконливим аргументом, і це стосується як українців, так і росіян". У запису від 22 травня 1942 р. знаходимо продовження цієї думки: „Особисто я вважаю, що ми повинні змінити нашу політику, особливо стосовно народів Сходу. Нам би вдалося значно зменшити загрозу з боку партизан, якщо б ми змогли завоювати яким-небудь чином довіру народу. У цьому напрямку могла б здійснити дива чітка політика стосовно селян та церкви. Можливо було б корисно організувати в різних районах маріонеткові уряди з метою перекласти на них відповідальність за неприємні та непопулярні заходи” [5, с. 138].

Виключно важливу роль у здійсненні соціального забезпечення населення окупованих територій відігравали створені при міських управах відділи суспільного забезпечення. Фактично, лише місцеві органи влади намагалися опікуватися цими питаннями, щоб полегшити життя населення окупованих територій, тому що німецька цивільна і військова адміністрація особливо не переймалися такими „дрібницями”.

Слід зазначити, що частина населення, яка була зайнята на промислових підприємствах, державні службовці, науковці, лікарі та ін., хто мав офіційну роботу, знаходилися в більш вигідному становищі, тому що могли розраховувати хоч на мізерне державне забезпечення.

Робітники промислових підприємств розділялися на чотири категорії, згідно з якими нормувався продовольчий пайок. Найвища – четверта – включала робітників, зайнятих на тяжких роботах, а також тих, які працюють в шкідливих умовах (на підприємствах, що випускали зброю, залізничному транспорті, у шахтах і каменоломнях). До третьої категорії належали робітники, які працювали в інтересах Німеччини повний робочий день. Друга категорія передбачала членів родини працівників третьої і четвертої категорії (дружин і дітей у віці до 14 років). До першої категорії, чи як її ще називали – „нормальної”, належали всі ті, хто не потрапив до перших трьох. Окрім того, зазначалося, що „...включення до третьої чи четвертої категорії споживачів ... здійснюється винятково за рахунок першої”. Унаслідок цього, вже в квітні 1942 р. загарбники, підсумовуючи „досвід” своєї діяльності, вимушені були визнати, що „...часто буває, що робітники повинні кидати тяжку роботу внаслідок виснаження від недоїдання. Продуктивність робітників, зайнятих на важких роботах, сильно падає” [1, с. 116].

У той же час відповідно до розпорядження заступника рейхскомісара України від 1 грудня 1941 р. „Про заробітну плату, українським робітникам та умови їх праці” встановлювалося 6 груп робітників, які за годину праці отримували: а) практиканти всіх років навчання – 0,75 крб.; б) нефахові робітники: віком від 18 років і старше – 1,00 крб., віком 17 років і менше – 0,7611 крб.; в) фахові ремісники: віком 18 років і більше – 1,20 крб., віком 17 років і менше – 0,90 крб.; г) фахові ремісники: у віці від 22 років і вище – 1,70, від 20 і 21 року – 1,60, від 18–19 – 1,40; д) керівники, ремісники зі спеціальною кваліфікацією, десятники – 2,00 крб.; е) майстри – 2,50 крб.” [1.-116].

Отже, щомісячний заробіток кваліфікованого робітника становив 400 крб., бухгалтера – 500 крб., вчителя народної школи – 250 крб., старшого вчителя – 400 крб., ставки фахівців та керівників коливалися між 900 до 1500 крб.

З 1 грудня 1942 р. на основі „Постанови про регулювання умов оплати та роботи для всіх українських службовців, що працюють в німецьких установах”, підписаної Запорізькою міською управою, службовці згідно з роботою, що ними виконувалася, розподілялися на 8 груп: 1) наукові та технічні службовці з вищою освітою, як і рівноцінні наукові, технічні, торговельні та інші робітники (керівники українських управ при обласному комісарі, бургомістри, головні лікарі та ін.) отримували 1200 крб.; 2) наукові та технічні службовці з вищою освітою, які займали відповідальні посади (керівники більших відділів в окружних управах, завідувачі відділів, фінансові інспектори з вищою освітою ...) – 950 крб.; 3) наукові та технічні службовці з вищою освітою на місцях (службовці бюро бухгалтерії, кас, референти, викладачі, районні шефи, наукові асистенти) – 750 крб.; 4) службовці бюро бухгалтерії, кас та інших внутрішніх та зовнішніх служб, з самостійною роботою на місцях особливого значення, керівники реєстратури великих установ, технічні службовці з середньою освітою та з багаторічним стажем роботи за спеціальністю – 600 крб.; 5) службовці зі спеціальними знаннями внутрішньої та зовнішньої служби (реєстратори з ґрунтовими спеціальними знаннями, начальники канцелярій зі штатом 5 чоловік, бухгалтери зі спеціальною торговельною та банківською освітою), технічні службовці зі середньою освітою, майстри на заводах, завідувачі крамницями та складами – 489 крб.; 6) службовці інтелектуальної праці, стенографісти, технічні службовці та креслярі з важкою роботою – 400 крб.; 7) службовці, які виконували звичайну роботу в бюро реєстратури, касах, бухгалтеріях та канцеляріях й подібні роботи – 340 крб.; 8) службовці, що виконували технічну роботу (в канцелярії реєстратури, касах, бухгалтеріях та інших внутрішніх службах), посильні та хатні домробітниця – 280 крб. [6, арк. 3-4].

Однією з основних проблем для населення стало зниження купівельної спроможності громадян, тобто реальні доходи були наднизькими. Говорячи про становище в Києві у серпні 1942 р., український письменник А. Любченко в своєму щоденнику зазначає: „А загальне становище в Києві таке: вже два тижні як заборонено сюди довіз харчів із сіл, проте крамниць теж не відкрито ... Ціни на базарі: хліб – 14-15 крб. за 100 гр., сало – 700-750 крб. за кг., масло – 800, пшоно – 22 крб. шклянка, сірники – 6 крб.

пачка ... А заробітня платня середнього службовця – 700-800 крб. на місяць. От і крутись” [7, с. 64]. У березні 1943 р. на базарах Києва фунт м'яса коштував – 300 крб., 1 яйце – 17-20 крб., пуд борошна – 15 тис. крб., 1 кг печеного хліба – 400 крб., 1 л молока – більше 100 крб., 1 кг сала – 6 тис. крб. Подібне становище спостерігалось і в інших містах РУ. Переважна більшість населення окупованих територій виживала за рахунок збуту особистих речей на місцевих ринках. У середньому в день необхідно було витратити на харчування до 100 крб., а в деяких містах, наприклад в Житомирі, до 500 крб. [1, с. 125].

Крім заробітної плати працівники підприємств мали, згідно з розпорядженнями окупаційної влади, забезпечуватись соціальним страхуванням. Так, 20 грудня 1941 р. господарське командування м. Запоріжжя розпорядилося страхувати всіх найманих робітників і службовців. Передбачалася виплата допомоги через хворобу, при нещасному випадку, вдові загиблого працівника, сиротам. Допомога з тимчасової непрацездатності виплачувалася у розмірі 75 % середнього заробітку, якщо застрахований пропрацював у даного наймача протягом 1 місяця. При хворобі більше 2 місяців допомога виплачувалася за спеціальним дозволом контори лікарняної допомоги. Допомога жінкам при вагітності і пологах, виключно до пологів за 35 днів, і після, за 28 днів, виплачувалась у розмірі 100 % середнього заробітку за умови безперервної роботи у наймача протягом 4 місяців. При народженні дитини батьки одержували допомогу 50 крб. Через місяць – одноразова допомога – 45 крб. Допомога на поховання сплачувалася у разі смерті застрахованого або членів його сім'ї у такому розмірі: на дорослого – 70 крб., на дитину – 45 крб. Стаціонарне лікування в лікарнях надавалось застрахованому за рахунок контори лікарняного страхування протягом 2 місяців. Але з 1 травня 1942 р. сума виплат дещо змінилася. Зокрема, допомогу з тимчасової непрацездатності почали виплачувати у розмірі 50 % від середнього заробітку протягом 2-х місяців, при стаціонарному лікуванні застрахований отримував допомогу в розмірі 30 %; допомога жінкам при вагітності і пологах виплачувалася у розмірі 50 % середнього заробітку; допомога на поховання застрахованого – 75 крб., члена сім'ї застрахованого робітника – 45 крб. [8, спр. 644, арк. 5,18].

Подібне розпорядження було видано штадткомісаром м. Дніпропетровськ від 23 вересня 1942 р. Відповідно до інструкції рейхскомісара України від 18 липня 1942 р. передбачалось соціальне страхування робітників та службовців-українців, які працювали в сільському господарстві, продовольчій галузі, у лісовому та ремісничому господарствах, на виробництві військового і важливого будівельного значення.

Страхові внески було встановлено на рівні 3% з нарахованої заробітної платні. Страхові внески сплачувались роботодавцем одночасно з податком на прибуток робітників та службовців та соціальним збором на охорону здоров'я. У випадку хвороби робітник міг розраховувати на безкоштовне амбулаторне чи стаціонарне лікування, також на грошову допомогу на кожен день лікування у розмірі 50% від заробітної платні. Ця допомога оплачувалася за наявності лікарняних листів встановленого зразку [8, арк. 114].

Звичайно, ці розпорядження часто виконувались тільки на папері. Але в архівних джерелах знаходимо свідчення того, що підприємства самі звертали увагу медичних закладів на порушення останніми деяких положень інструкції по соціальному страхуванню. Наприклад, „Міськхарчпром” м. Запоріжжя надіслав листа директору І хірургічної лікарні, в якому підприємство вимагало від лікарні повернути гроші робітниці Л. Поповій у розмірі 138 крб. 30 коп., що вона сплатила за лікування і виставити рахунок „Міськхарчпрому” згідно з § 6 розділу І інструкції [6, спр. 738, арк. 2].

Архівні джерела зберегли відомості про роботу лікувально-виробничого комбінату „Профілакторій” в м. Києві, що розпочав свою роботу 3 жовтня 1941 р. Завдання „Профілакторія” полягало у наданні праці неповнолітнім робітникам, створенні умов для того, щоб кожен робітник мав роботу, відповідно до стану здоров'я й тим забезпечити своє існування. У „Профілакторії” було організовано такі медичні заклади: медпункт, клінічну лабораторію, пневмотораксний та рентген-кабінет з відповідним персоналом. Також було організовано їдальню. Про роботу цього закладу свідчить, зокрема звіт про роботу лікувального корпусу „Профілакторія” згідно з яким у цій установі було проведено таку роботу: 285 амбулаторних відвідувань, накладено 249 пневмотораксів, влаштовано 10 хворих до Тубінституту, проведено 133 відвідування на дому, зроблено 113 рентген-просвічувань, 389 лабораторних аналізів [9, арк. 2–3].

З метою забезпечення мінімальних потреб у харчуванні робітників, багато керівників підприємств організовували виробничі кухні, що було прикметним для залізниць, зокрема в м. Мелітополі, та заводські їдальні (на підприємствах м. Запоріжжя, наприклад, на серпень 1942 р. діяло 40 їдалень, які забезпечували 36 тис. робітників) [1, с. 116]. Якщо робітник знаходився на повному денному утриманні, він повинен був сплачувати приблизно 6 крб. на день, якщо на частковому, то сніданок коштував 1,75 крб., обід – 2,50 крб., вечеря – 1,75 крб.

Органи місцевого самоврядування намагались виконувати розпорядження і постанови щодо соціального забезпечення робітників та службовців, але головною перешкодою для їх реалізації стали не руйнування, спричинені війною, а небажання німецької окупаційної адміністрації реалізовувати свої обіцянки. Це було пов'язано, перш за все, з стратегічними намірами нацистів щодо жорстокої експлуатації трудових ресурсів окупованої території та расовим підходом, який панував у нацистській

демагогії, що дозволяло виправдовувати всі зловживання німецьких бюрократів на місцях. Населення окупованих територій розглядалося як дармова робоча сила. Частими були випадки зловживання представниками німецької окупаційної адміністрації. Неefективність та непослідовність німецької окупаційної політики, хаос, який був у системі управління, були очевидними навіть для тієї частини українців, які ставилися до „нового порядку” позитивно: „...Дивує мене ця неорганізованість і ця безпорадність (німецької) влади. Вона межує з байдужністю і злочином. Адже все це – тільки на руку большевикам ... В Києві всі майже справляють враження або переляканих, або злих або геть розчарованих. Справді – тут негаразд. Постерігаю дедалі більше невдоволення. Воно росте... Побутові обмеження теж досить суворі. На базарі увесь час, крім дорожнечі, метушня і хаос. Запровадження укр. карбованця викликало паніку, бо чимало позалишалось в людей рад.[янських] грошей, а підготовчі пояснення про обмін з’явилися пізно ... Перспективи на зиму погані – палива нема і з харчами негаразд...” [7, с. 63].

Відділи соціального забезпечення та опіки, не зважаючи на таку позицію німецької влади щодо забезпечення населення, намагалися все ж таки надавати матеріальну допомогу та виплачувати пенсії інвалідам, людям похилого віку, сім’ям репресованих. Функціями відділів суспільної опіки були: реєстрація пенсіонерів, обслуговування відвідувачів з різними проханнями прийняття на пенсію, видача одноразової допомоги грошима, одягом, взуттям, забезпечення квартирою, паливом, видача талонів на їжу пенсіонерам, забезпечення дешевими обідами дітей та ін.

При відділі суспільної опіки Київської міської управи була створена комісія українських громадських і культурних діячів у складі проф. С. Раєвського – голови комісії та його заступника секретаря Академії Наук В. Чудінова. Як зазначалося в протоколі засідання комісії від 16 січня 1943 р., „призначення пенсій і допомоги має тимчасовий характер, в них можуть вноситися корективи в залежності від тарифікації ставок і оплат; допомоги в пенсії ухвалюються за віком, станом здоров’я та високої кваліфікації і стажу роботи; ухвалені пенсії видаються тим особам, що не мають сталого заробітку; особам, яким призначено пенсії, видаються відповідні довідки” [9, спр. 80, арк. 1].

Розмір пенсії або допомоги залежав від соціального статусу та особистого внеску особи в розвиток українського громадського руху і становив від 250 крб. до 1 тис. крб. одноразово або на постійній основі. Відділ соціального забезпечення Запорізької міської управи з 1 січня 1942 р. приступив до складання списків на виплату допомоги інвалідам, пенсіонерам, людям похилого віку, сім’ям репресованих. На це асигнувалася сума, що становила 15% бюджету управи [10, с. 3].

Дніпропетровська міська управа видала наказ від 28 червня 1943 р. відповідно до якого, з метою покращення матеріального становища робітників та службовців, працюючих у підпорядкованих міській управі установах, підприємствах та торговельно-кооперативних організаціях керівників зобов’язали з 1 червня 1943 р. щомісяця постачати безкоштовними (за рахунок установи) трамвайними квитками своїх робітників та службовців, які одержують заробітну платню до 600 крб. на місяць, та тих, хто проживає на відстані 2 км чи більше від місця праці [8, спр. 174, арк. 86].

Отже, сутність соціальної політики окупаційної влади полягала в тому, щоб налагодити мінімальне забезпечення в першу чергу тієї частини населення, робота якої мала безпосереднє значення для задоволення потреб „третього рейху”. З цією метою на розореній війною території робилися спроби організувати систему страхування робітників та службовців, налагодити медичне обслуговування населення. Характеризуючи рівень медичного обслуговування слід відзначити те, що великим досягненням української цивільної адміністрації була вже сама його наявність за тих умов. Зрозуміло, що воєнні дії унеможливлювали налагодження повноцінного медичного обслуговування.

Матеріальне становище населення було вкрай важким, і причиною була не стільки бездіяльність органів місцевого самоврядування, скільки дискримінаційна політика окупантів щодо оплати праці, зарплати українських робітників були в середньому вдесьтеро менші від зарплат німців.

Головну роль у соціальному забезпеченні населення відігравали відділи суспільної опіки районних та міських управ. Відповідні відділи штаткомісаріатів та інших органів німецької цивільної адміністрації ставилися до своїх обов’язків не так відповідально, як українська адміністрація. Такий стан речей був наслідком впливу німецького расизму, а також високим рівнем бюрократизму, низької кваліфікації кадрів, як німецької, так і української адміністрацій. Складовою соціального забезпечення населення окупованих територій було і медичне забезпечення, що потребує вивчення та аналізу.

Джерела та література

1. Ветров І. Г. Економічна експансія третього рейху в Україні. – К., 2000.
2. Шайкан В. О. Колабораціонізм на території рейхскомісаріату „Україна” та військової зони в період Другої світової війни / О. Є. Лисенко (відп. ред.); НАН України, Інститут історії України. – Кривий Ріг, 2005.
3. Скоробогатов А. В. Харків у часи німецької окупації (1941–1943). – Харків, 2004.
4. Коваль М. В. Общественно-политическая деятельность трудящихся Украинской ССР в период Великой Отечественной войны. – К., 1970.
5. Загоруйко М. М., Юденков А. Ф. Крах плана „Ольденбург” (о срыве экономических планов фашистской Германии на временно-оккупированной СССР). – М., 1980.

6. Державний архів Запорізької області (ДАЗО). – Ф.Р-1433. – Оп. 1. – Спр. 149.
7. Щоденник Аркадія Любченка. – Львів; Нью-Йорк, 1999.
8. Державний архів Дніпропетровської області (ДАДО). – Ф.Р-2276. – Оп. 1. – Спр. 181.
9. Державний архів Київської області (ДАКО). – Ф.Р-2412. – Оп. 2. – Спр. 31.
10. Нове Запоріжжя. – 1942 р. – 6 січня.

Summary

This article is devoted to nazi's policy in social sphere in Reichskommissariat “Ukraine”. Ukrainian self-government institutions played the main role in implementing policy in this sphere. Only these institutions and their social security departments tried to improve the situation in social sphere in this period.

Т. М. Пронь

ПОВЕРНЕННЯ НАСЕЛЕННЯ З ЕВАКУАЦІЇ І “ТРАНЗИТНИЙ РУХ” СПЕЦПОСЕЛЕНЦІВ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ У ПОВОЄННІ РОКИ

Понад півстоліття після завершення Другої світової війни та ліквідації її наслідків історична наука займається цією проблематикою. Проте і на сьогодні існує велике коло недосліджених, невідомих або маловідомих проблем, подій, фактів, які старанно замовчувалися владою, були глибоко забуті або фальсифіковані та перекручені радянською історіографією. Висвітлення цих питань є одним із пріоритетних завдань сучасної вітчизняної науки. Зокрема, йдеться про міграційні процеси 1944–1946 рр.: повернення населення з евакуації та спецпоселенців у місця довоєнного проживання або нового поселення.

У повоєнні роки піднялася могутня хвиля міграційних переміщень населення. Головну роль у цьому русі відігравали державні заходи та внутрішньополітична і соціально-економічна ситуація в країні, що спонукала людей до міграції. Організований міграційний рух значно переважав самовільні й стихійні переселення. Причорноморські степи черговий раз постали в центрі спланованої акції масового переселення населення. За кількістю осіб, які одночасно прибули до регіону, та діяльною участю держави у цьому процесі (її юрисдикція) повоєнний етап (квітень 1944–1953 рр.) розвитку міграційних процесів можна охарактеризувати як “велике переміщення народів”.

У вітчизняній науковій літературі відсутні ґрунтовні дослідження із зазначеної проблеми. Побічно торкнулися руху спецпоселенців В. Сергійчук, В. Наулко, М. Бугай [1]. Першу спробу дослідити цей процес на Півдні України було зроблено Т. Пронь [2].

Розглядаючи реевакуаційний рух населення та рух спецпоселенців у 1944–1946 рр. на прикладі Миколаївщини і Херсонщини, автор має на меті акцентувати увагу науковців на необхідності вирішення цієї наукової проблеми.

Наприкінці березня 1944 р. територія Миколаївщини і Херсонщини була звільнена від фашистського окупаційного режиму. Тяжкими наслідками його стали зруйнування промисловості, занепад сільськогосподарського виробництва, різне скорочення трудових ресурсів. Відродження народного господарства розпочалося одночасно з визволенням краю. Вирішити складні завдання можливо було лише за умови активізації людського фактору.

10 травня 1944 р. виконавчий комітет Миколаївської обласної Ради депутатів трудящих офіційно дозволив повертатися у рідні місця всім, хто евакуювався за межі регіону у 1941 р. [3, арк. 25]. При цьому були введені деякі обмеження щодо поселення. Заборонялося поселятися в обласному центрі, Очакові та районах, у яких раніше проживали німецькі колоністи, оскільки останні призначалися для організованих переселенців і репатріантів.

До повного звільнення території України від окупації зворотний рух евакуйованих не відзначався особливою активністю. Все ще існували об’єктивні та суб’єктивні причини, що гальмували та розтягували його на невизначений час. У грудні 1944 р. на Херсонщину самовільно повернулося з евакуації всього 49 чоловік [4, арк. 6].

Хвиля масового повернення у рідні місця біженців та евакуйованих піднялася лише весною–літом 1945 р. Реевакуація проводилася у кілька етапів. Її темпи визначали ситуація на фронті та реальні можливості залізниць. Разом з евакуйованими поверталися у рідні місця й демобілізовані з лав Радянської Армії. До жовтня 1945 р. “армію праці” на Миколаївщині поповнили 7 987 демобілізованих, 2 232 з них працевлаштувалися у м. Миколаєві, 4 686 – у сільській місцевості, 852 – по містечках області [5, арк. 131]. Однак це було попереду.

Млявість повернення у 1944 р. у рідний край тих, хто перебував в евакуації, ще не означала, що тут не відбувалося будь-якого руху. Розорення господарства південних областей не могло не стимулювати прийняття державного рішення про направлення міграційного потоку в даному